

Děrné štítky a Holocaust: superobčanka Jacoba Lenze

Lukáš Erben 2. 7. 2013

Skvělé nápady a dobře míněná snaha bohužel někdy vedou ke špatným koncům. Holandský statistik Jacobus Lambertus Lenz měl kdysi prostý sen: sebrat o každém občanu tolik informací, že bude moci vytvořit jeho detailní „obraz“ na papíře. Pro sto tisíc lidí skončil Lenzův sen smrtelnou noční můrou.

7

Stroje třídící a zpracovávající děrné štítky byly před sedmdesáti lety ekvivalentem superpočítačů. Byly technologií takřka nezbytnou pro řízení okupované Evropy a vedení války (logistikou dopravy vojáků a materiálu počínaje a objednáváním náhradních dílů konče) a hrály významnou roli při řízení projektů „konečného řešení“. Přesto ještě v roce 1941, bezmála dva roky po začátku války, byla výpočetní technika Třetí říše kontrolována IBM.

Holandské „tabulační“ středisko

Německo ale nebylo jedinou zemí, která na počátku války doslova „jela“ na výpočetní technice IBM (stroje na operace s děrnými štítky byly v podstatě elektro-mechanickými počítači). Jednou ze zemí, která byla v nasazování Hollerithových strojů v Evropě vedle Německa nejdál, bylo Holandsko.

V Holandsku byly děrné štítky dobře zavedenou statistickou technologií. Již v roce 1916 centrální statistický úřad nakoupil první Hollerithovy stroje od dodavatele z Německa. V roce 1923 je začaly nakupovat holandské podniky – městské rozvodné závody v Amsterdamu byly první společností v sektoru utilit, která začala rozesílat zákaznické vyúčtování přímo ve formě děrného štítku. Po návštěvě dvou holandských statistiků v Berlíně se Holandsko rozhodlo použít děrné štítky pro sčítání lidu v roce 1930. Do roku 1937 byly vybudovány centrální „strojový park“ (něco na způsob pozdějších výpočetních středisek – pozn. red.), který sloužil různým vládním úřadům. Byly zde dokonce „integrovány“ i některé konkurenční stroje pro práci s děrnými štítky od firem Kamatec a Kamadex.

(Edwin Black, IBM and the Holocaust, 2001)

IBM ovšem na počátku války nemělo založenu v Holandsku svou pobočku (přestože tu bylo školící středisko a tiskárna štítků), to se Thomasi Watsonovi podařilo napravit doslova v poslední chvíli – v březnu 1940, necelé dva měsíce před obsazením Holandska. Byl to důležitý obchodní krok, protože v zemi se podle Edwina Blacka nacházelo na přelomu let 1940/41 bezmála tisíc Hollerithových strojů, které spořádaly více než 130 milionů děrných štítků ročně. IBM se důkladně připravovalo na růst zakázek ve válečném období a nehodlalo připustit nástup žádné konkurence, ať už se jednalo o Bull zmíněný minule nebo britskou značku Powers-Samas (ta mimochodem v průběhu války vyráběla pro Britské ozbrojené síly šifrovací stroje Typex (nebo Type X), které konstrukčně vycházely z předválečné „komerční“ Enigmy – ovšem značně upravené). Holandsko bylo skvěle vybaveno k projektu, který do té doby neměl ekvivalent: dokladu totožnosti, který o svém majiteli „poví“ skoro vše a je takřka nepadělatelný.

Účetní (účtovací) stroj Powers Samas na děrné štítky.
Společnost, která vznikla v roce 1915, se v roce 1959 sloučila s BTM a vytvořila International Computers and Tabulators (ICT)

Jacobus Lambertus Lentz

Pro Jacoba Lentze byly statistika a zkoumání populace doslova vším. Už v roce 1913, ve věku pouhých sedmnácti let, nastoupil do statisického úřadu v Haagu a jeho skvělé schopnosti byly potvrzeny, když byl o třináct let později jmenován šéfem administrativy a sčítání populace na městském magistrátu. V roce 1932 přešel na holandské ministerstvo vnitra, kde vedl program správy registru občanů – a rozhodl se systém sběru a třídění dat celostátně sjednotit. Lentz byl workoholik, nadšenec a své stroje – zejména tabulátory, doslova zbožňoval. Není divu, že za svou práci obdržel dokonce královskou medaili. V Německu byl znám již před válkou – publikoval v tamních statistických zpravodajích a zajímal se o postupy, které Třetí říše aplikovala při sčítání lidu. Když jej krátce po obsazení Holandska němci požádali, aby připravil soupis židovských uprchlíků v Amsterdamu, posbíral data z úřadoven cizinecké policie a po krátkém čase došel k (pro Němce) překvapivě malému číslu: 20 000.

Jacobus Lambertus Lentz

J. L. Lentz – Holandský statistik a specialista na sčítání populace – Lentz si dokonce ani po skončení války nepřiznával, že by spoluprací na sčítání a identifikaci židovské populace v Holandsku udělal něco špatného – byl na svou „perfektní“

práci dokonce hrdý. Zemřel
v roce 1964.

Lentz měl ale v rukávu jiné eso: již od roku 1939 pracoval na novém typu osobního dokladu (jakéhosi občanského průkazu), který byl na svou dobu unikátní zejména technikami, které umožňovaly dokonalou identifikaci držitele a téměř znemožňovaly padělání. Fotografie byla například vlepena pomocí speciálního průhledného lepidla do průkazu oboustranně, na dokladu byl otisk pravého ukazováčku (na zadní straně fotografie zasazené v lepidle – byl tak viditelný a porovnatelný). Průkaz byl potištěn speciálními inkousty, které mizely ve světle krystalové lampy, a obsahoval velmi podrobné osobní údaje o jeho držiteli. Holandská vláda Lentzův nápad zavrhla – nový průkaz totiž vypadal skoro jak záznam v kartotéce zločinců, Němcům se ale pochopitelně zalíbil. Tak kvalitní doklady neměla ani Třetí říše. Doplnili do průkazu jen jeden malý detail: holanďtí židé měli mít své průkazy označeny velkým písmenem J. Okupační správa uzákonila povinnost získat a nosit nové průkazy pro všechny osoby nad 14 let počínaje dubnem 1941.

Ukázka „občanského průkazu“ podle návrhu J.L. Lentze – s otiskem na zadní straně fotografie a doplněným razítkem „J“ – Žid.

A ještě důsledná registrace

Zatímco bylo připravováno zavedení nových identifikačních průkazů, bylo vydáno nařízení, aby se židé registrovali na místních úřadech. Německá okupační správa došla k názoru, že se jedná o průchodnější řešení než nové sčítání celé populace, pro které by byl problém najít spolehlivé „sčítače“ a celkově by nejspíše bylo sabotováno. Odpor proti nařízení 6/1941 kupodivu opravdu nebyl velký – mnoho lidí si uvědomovalo, že o jejich židovském původu existují záznamy ze sčítání v roce 1930, nehledě na to, že Holanďané tradičně respektovali zákony a nařízení (dotazníky dokonce vyplnili i několik tisíc nežidovských rodin). Registrační projekt byl technicky poměrně náročný, protože se muselo pracovat i s abecedními jmennými daty – pro tyto účely bylo třeba nakonfigurovat nové Hollerithovy stroje a navrhnout uspořádání dat na děrných štítcích, to byla práce pro zaměstnance Watson Bedrijfsmachine Maatschappij.

„Centrální registr již vyžádal potřebný materiál a stroje pro sestavení Hollerithova systému, problém je v tom, že současný Hollerithův systém děrných štítků přiřazuje každému formuláři a osobě číslo a není tedy vhodný pro sestavení abecedních rejstříků.“ (úryvek zprávy Lamberta Lentze).

(Edwin Black, IBM and the Holocaust, 2001)

S tabulátory a záznamy ze sčítání na děrných štítcích nebylo obtížné dohledat ty, kdo se registraci zjevně vyhnuli, nebo u nichž bylo pravděpodobné (například na základě příjmení), že jsou židovského původu. K pátému září 1941 bylo v Holandsku evidováno 160 552 etnických židů.

Pobočka Watson Bedrijfsmachine Maatschappij, kterou v Amsterdamu IBM narychlo založilo v roce 1940 dosáhla za prvních osm měsíců onoho roku úctyhodných výsledků (využívání děrných štítků a Hollerithových strojů týmem J.L. Lentze pochopitelně představovalo jen zlomek těchto příjmů – pozn. red.):

Hotovost: \$ 188 088

Pohledávky: \$ 495 692

Továrna, vybavení, stroje v pronájmu a náhradní díly: \$ 965 803

Hrubý zisk: \$ 116 651

V roce 1941 bylo do Holandska dodáno 132 milionů děrných štítků v ceně \$ 106 920.

(Edwin Black, IBM and the Holocaust, 2001)

V neděli 14. června 1942 začaly v Amsterdamu deportace židů vedených v centrálním registru. Deportováno nakonec bylo 107 000 lidí – 101 800 bylo zavražděno koncentračních táborech a táborech nucených prací.